

כתובת יוונית-שומרונים מלוד

מס' 1. בךצבי

בבית הנכות הממשלתי ביהושלים נמצאת אבן מצבה קטנה ובה כתובת יוונית. שנתגלתה לפני זמן קצר בלוד. הגני מכיר תודה למנהל מחלקת העתיקות על אשר הואיל למסור לי לבקשתי פרטים אחדים בדבר אבן זו, וכן מסר לרשותי את תצלום האבן והרשה לי לפרסמו ברבעוננו⁽¹⁾. האבן הזאת נמצאה יחד עם ארוך אבן בשעת בנין שורת חנויות ברחוב א-שמאליה (השכונה הצפונית) של לוד, באדמתו של חג' עבד-אלחמיד מחמד דרוויש, מזרחת לדרך שדה התעופה. שכונה זו בנוייה בקצה הצפוני-המערבי של גבעה אשר עליה עמדה לוד העתיקה ויתכן איפוא שכאן היה מקום בית הקברות של לוד הקדומה.

המצבה היא אבן גיר, ומידותיה: מטר אחד גבהה, 40 ס"מ רחבה ו-22 ס"מ עבייה (ראה ציור 1).

הכתובת מכילה שש שורות קצרות (השורה הראשונה אינה ברורה) בנות חמש עד שבע אותיות וזאת לשונה:

...|ΤΟΠΟΣ Η|ΤΡΩΝΟ[Y] ΦΡΟΝΤΙC|ΤΟΥ ΟΡ|ΦΑΝΩΝ

שפירושה: "...מקום יתרונוה] הממונה על היתומים".
האות האחרונה בשורה הראשונה אינה שלמה, ולפי מחציתה התחתונה יש לשפוט שהיא "H". שני ה"O" שבשורה השניה מצטרפים לפי הצורך לאות Ω. ה-N שלאחר אות זאת נראית בתורה, אם כי הקו המאונך משמאל אינו מחובר בדיוק אל הקו האלכסוני אשר לימין. שאר האותיות ברורות, כפי שאפשר לראות בתצלום.

והנה המושג ΤΟΠΟΣ — מקום קבורה — ידוע מהכתובות היהודיות של יפו⁽²⁾ ובית-שערים. המלה השניה ΗΤΡΩΝΟΥ, דהיינו הגניטיבוס של השם הפרטי יתרון או יתרונוה. שם זה מקורו בכתבי הקדש⁽³⁾; ומתוך כך בלבד יש להוציא את המסקנה, שהכתובת היא של יהודי או של שומרונים. ΦΡΟΝΤΙCΤΗΣ פירושו מפקח, ממונה או אפיטרופוס. בכתובת שלנו מלה זו נסמכת ליתומים (ὈΡΦΑΝΩΝ). המושג אפיטרופוס על היתומים ידוע בקרב היהודים

(1) ראה לוח ב', ציור 1.

(2) עי' ס' הישוב: מקום יעקב הקפדוקי וכו', מס' 37 (יפו). ומקום אלקנה שם, מס' 39 (יפו).

(3) יתרון, מצאצאי אשר, דהיי"א ז', ל"ז; וכן מבני אדם — בראשית ל"ו, כ"ו; ודהיי"א א' מ"א.

בתקופת המשנה התלמוד³. ברור הדבר כי מוסד כזה - אפיטרופוס על היתומים - היה קיים באותה תקופה גם בקרב העדה הישראלית השנייה בקרב השמרונים. בעניין זה נשמר לנו מקור מעניין בכרוניקה החדשה של אדר על הכהן גדול אלעזר בן עקבון. המקור הוא בן זמנו של תיאודוסיוס השני, בתחילת המאה החמישית. ואלה דברי הסיפור: "זה הכהן אלעזר בן עקבון היו לו שני בנים שם האחד עקבון ושם השני נתנאל, ואחותם מרים; ויהי כי קרבו ימי אלעזר למות ויפקוד על בתו ועל בניו איש בעל אומנה, ושמו מרפלינה..."; לאשר זה מסופר ממש מעשה רומן על האפיטרופוס הנ"ל שרצה להשיא את מרים לבנו, אולם מרים מאנה וברחה ממנו ונישאה לאהובה, בנו של חרט או חרש עץ בר שפון.

ברור הדבר שבעל אומנה זה אינו אלא אפיטרופוס של יתומים, וזהו תרגום המושג פרונטיסטיס היווני, ולא עוד אלא שזה מזכיר לנו את המבטא המקראי: ויהי אמן את הדסה (אסתר ב, ד) כאשר היתה באמנה אתו (אסתר ב, כ).

יש עוד לבד את השאלה האם המצבה היא של יהודי או של שומרוני. בשאלה זאת מכרע השם יתרונה, או יתרנה, שאינו מצוי אצל יהודים אחרי תקופת המקרא. אך לעומת זאת מצוי הוא אצל השומרונים בתקופות מאוחרות. כך מצאנו בתולידה השומרנית את השם: נבונה בן יתרנה בן מרחיב זמן עדן בן מוסף וכר. ואלה שמות בניו: יוסף, ועבדה, יתרנה ומנשה; והלאה: אב יתרנה הוא אב לכל בני צמח, ותלימה (אחיו) מנשה הוא אב לכל בני יתרנה. לתקופה זו שייכים גם: זר... אבי יוסף, המתקרי צר מצא ואמיר קבצה... ושלשת אחיו... ואבי יוסף הוא העקר לכל בני קבצה. היות וידוע שצר-מצא (אב-יוסף) חי בימי מחמד, יש להסיק שהשם יתרנה הנוצר בכל הקטעים הנ"ל שבתולידה אף הוא מתקופת הכיבוש המוסלמי (המאה השביעית לספירת הנוצרים).

לאחר זמן מוצאים אנו בכרוניקות השומרניות את השם אב-יתרנה במאה ה-11, והוא נכדו של אב-חסדיה שהיה בליש מן כל דיארי פלסטון היינו בלש או קיין גבוה הממונה על כל חושבי פלסטין; הכוונה היא כאן בראש וראשונה לרמל'ה הידועה במיוחד בשם פלסטין, אולם יתכן שהמכוון הוא לכל המחוז. בתקופה מאוחרת יותר מוצאים אנו את השם אברהם בר אמונה אב יתרנה

(3) עי' גישן נ"ב, ע"א על אפיטרופסי ילדים שמינום ביה-דין. ואשר למונח היווני עי' בס' הישוב, ערך יש פס' 25. לחזקיהו בן איסה המפקח (φρουραστής) (= לאפיטרופוס, למפקח) וכן איטיצורד... דלוליאנוס המפקחים, שם, יפו, ע' 177.

בש' 1214; ושוב אחר זמן ב"קולופנים" ובתשקילים של כתבי-היד השומרונים, כגון צדקה בן יעקב דמבני יתרנה בש' 1484; אבי עזי בן יוסף דמבני יתרנה בש' 1496; צדקה בן נפוש אללה דמבני יתרנה בש' 1532; ויוסף בן יצחק דמבני יתרנה בש' 1578 — בספרו של פון גאלל. הדוגמאות המובאות דיין להוכיח כי השם הזה שימש בפי השומרונים מזמן קדמון עד זמן מאוחר. במקום אחר (כספר השומרונים, ע' 95) כבר כתבתי כי לפני הכיבוש המשלמי ישוב שומרונים גדול בלוד ובסביבותיה (אבולפתת, ע' 179). שם גם חוויתי את דעתי, כי דברי המדרש על צרי יהודה (איכ"ר על הפסוק צוה ה' ליעקב סביב צרי'ו): "לוד לאונו" מכוונים לשומרונים שישבו בלוד, ונטרו איבה לשוב היהודי אשר באונו. ראייה נוספת לשובם המאוחר של היהודים באונו עד סמוך לכיבוש עיר זו בידי הערבים תמצא במאמרו של הר"ש. אסף בידיעות ז' חוב' ב, בו הרב מפרסם את הקטע החדש מהגניזה ודן על חרבן קהילות יהודיות, במיוחד על חרבנה של אונו — צרתה של לוד.

על יסוד כל הדברים האלה הנני רואה בכתובת לוד זו שריד נוסף, המאשר את קיומו של ישוב שומרונים ביזנטי קבוע בלוד — עדה שהיה לה בית קברות וגם מוסדות ציבוריים, כגון אפיטרופוס על יתומים, המעידים כי היה זה ישוב מושרש ומעורה בלוד ובסביבתה. בתקופה הביזנטית.